

اطلاعات علمی



دانشگاه آزاد اسلامی

واحد شاهرود

دانشکده علوم انسانی، گروه حقوق

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته حقوق (M.A)

گرایش: حقوق بین الملل

موضوع:

جاسوسی از منظر حقوق بین الملل و اسلام

استاد راهنما:

دکتر غلامرضا عبدلی

نگارنده:

سعید عرب یارمحمدی

زمستان ۱۳۹۷

فهرست مطالب

۱	چکیده:
۲	فصل اول :
۲	کلیات
۳	مقدمه
۳	بیان مسأله:
۵	اهمیت و ضرورت انجام تحقیق
۵	اهداف تحقیق
۶	سوالات تحقیق:
۶	فرضیه های تحقیق:
۶	سوابق و پیشینه ی تحقیق:
۸	روش تحقیق:
۸	روش گردآوری اطلاعات:
۸	ابزار گردآوری اطلاعات:
۹	فصل دوم:
۹	پیشینه تاریخی جاسوسی
۱۰	مقدمه:
۱۰	جاسوسی در دوران قاجاریه
۱۵	پلیس سیاسی پهلوی اول
۱۶	انگلیس:
۱۶	فرانسه:
۱۷	آلمان:
۱۷	جاسوسی در دوران محمد رضا شاه پهلوی
۱۸	جاسوسی در ایران بعد از انقلاب اسلامی

۱۸	تاریخ جاسوسی انگلیس در ایران
۱۹	تحولات تاریخی حقوق بین الملل و جاسوسی
۲۰	دوران باستان و قرون وسطی
۲۰	عصر جدید
۲۱	دوران معاصر
۲۲	جاسوسی و حقوق بشر در نظام های مختلف بین الملل
۲۳	جاسوسی و حقوق بشر در نظام حقوقی کامن لائو
۲۶	جاسوسی و حقوق بشر در نظام حقوقی رومی ژرمنی
۲۷	جاسوسی و حقوق بشر در نظام حقوقی ایران
۳۰	جمع بندی:
۳۲	فصل سوم
۳۳	مقدمه
۳۳	تعریف جاسوس در حقوق بین الملل
۳۵	اهمیت
۳۵	جاسوسی در کنوانسیون بین المللی لاهه
۳۷	سازمان های بین المللی و جاسوسی
۴۴	گستره داخلی جاسوسی
۴۴	جاسوسی در قلمرو ملی (سرزمین ملی)
۴۸	جاسوسی در دریای سرزمینی
۵۰	جاسوسی در قلمرو هوایی
۵۴	گستره بین المللی جاسوسی
۵۵	جاسوسی در دریای آزاد
۵۸	جاسوسی در فضای ماورای جو
۶۱	جمع بندی:

۶۳	فصل چهارم.....
۶۴	مقدمه
۶۴	تعریف دکترین از جاسوسی
۶۵	مراحل جاسوسی
۶۵	مرحله اول- جمع آوری اطلاعات:
۶۵	مرحله دوم- تسلیم اطلاعات:
۶۶	ارکان جاسوسی
۶۶	رکن قانونی
۶۶	رکن مادی
۶۸	رفتار مرتکب:
۶۸	موضوع جرم:
۶۹	وسیله ی ارتکاب جرم:
۷۰	نتیجه:
۷۰	رابطه ی علیت:
۷۱	رکن روانی
۷۳	۴-۵ مصادیق جاسوسی در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵
۷۴	مطلع نمودن افراد غیر صالح از اسرار (ماده ی ۵۰۱ ق.م.ا).....
۷۹	جاسوسی به نفع دولت بیگانه و به ضرر دولت بیگانه ی دیگر در خاک ایران
۸۰	سرقت نقشه‌ها یا کسب اطلاع از اسرار سیاسی، نظامی و امنیتی
۸۳	. جمع آوری اطلاعات به قصد برهم زدن امنیت کشور
۸۴	بی‌مبالاتی در حفظ اطلاعات طبقه بندی شده
۸۵	معاونت در جرم جاسوسی براساس ماده ی ۵۱۰ قانون مجازات اسلامی
۸۶	نتیجه گیری:.....
۹۱	فصل پنجم
۹۲	تعریف جاسوسی از منظر فقه

چکیده:

نیاز به امنیت از اساسی ترین نیاز های بشر است، که ارتکاب جرایم آن را مختل می کند. جرم جاسوسی نیز از زمره ی جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی محسوب می باشد. بنابراین، هر گونه ارتباط با دولت متخاصم جاسوسی و اقدام علیه امنیت محسوب می شود. فصل اول «قانون تعزیرات» ۱۳۷۵ این جرم و جرایم وابسته به آن را در چند ماده مورد بحث قرار داده است که می توان آن ها را از مصادیق جاسوسی و یا جرایم وابسته به آن دانست. اعدام، به عنوان شدیدترین میزان مجازات برای جاسوسان و حبس از یک ماه تا ده سال به عنوان حداقل مجازات در ماده ۵۰۸ در نظر گرفته شده است. جرم جاسوسی در شرایط مختلف دارای مجازات متفاوت است. به عنوان مثال، جاسوسی برای دولت متخاصم و در شرایط جنگ معمولاً مجازاتش اعدام است. (ماده ۵۰۹) جاسوسی، بردن اسناد محرمانه و امنیتی، ورود به مکان های ممنوعه مانند امکانه نظامی و امنیتی در قانون ذکر شده و در آیین نامه ی وزارت اطلاعات برخی موارد در بحث جاسوسی و روش ها و مصادیق ذکر شده است اما آیین نامه ای که به صراحت مصادیق جاسوسی را عنوان کند وجود ندارد. اهداف کلی این تحقیق، بررسی ارکان تشکیل دهنده ی این جرم در قانون ایران با نگاهی به حقوق انگلیس است. امید است تا بدینوسیله به فهم روشنی از این جرم دست یابیم. سوالات اصلی این تحقیق عبارتند از: آیا جرم جاسوسی در قانون مجازات اسلامی تعریف شده است؟ جرم جاسوسی در انگلستان چگونه جرمی دانسته شده است؟ سوال فرعی، عمده دیدگاه های حقوقی راجع به جرم جاسوسی در حقوق داخلی ایران چیست؟ فرضیه های تحقیق عبارتند از: جرم جاسوسی در قانون مجازات اسلامی تعریف نشده است، جرم جاسوسی در قانون انگلیس جرمی سیاسی ست، در ایران بر اساس قانون مجازات اسلامی، باهرگونه اقدام علیه امنیت ملی کشور برخورد می شود و فرد خاطی به مجازات خواهد رسید. در واقع جاسوسی در ایران، از شاخه های محاربه است و این اقدام به هرگونه و شیوه ای از جمله اخلال در امنیت، فاش ساختن اسرار جامعه اسلامی، هموار کردن راه برای نفوذ بیگانگان و یا زمینه سازی برای سلطه سیاسی، فرهنگی یا نظامی بر جامعه اسلامی، ممنوع است. تحقیق حاضر از نوع تحقیقات توصیفی و تحلیلی است. ابزار گردآوری اطلاعات، فیش برداری است. نتایج تحقیق نشان داد که ماده ی ۵۰۱ «قانون تعزیرات» مصوب ۱۳۷۵ می تواند به عنوان رکن قانونی جاسوسی باشد.

واژگان کلیدی: جاسوسی، جرایم علیه امنیت، آسایش عمومی، اسناد، محرمانه، محاربه.

فصل اول :

کلیات

مقدمه

یکی از نیازهای اساسی بشر، در تمام ادوار امنیتی می باشد. همه جرایم امنیتی را در جامعه خدشه دار می کنند و آثار سویی را بر جامعه بار می کنند. اگر جامعه، امنیتی از دست رفته ی خود را از طریق تدابیر امنیتی باز نیابد، افراد جامعه از انجام امور روزمره باز می مانند. جرم جاسوسی یکی از انواع جرایم علیه امنیتی و آسایش عمومی می باشد که از گذشته های دور در تمام جوامع بوده و هست. حتی خداوند در قرآن در آیه ۱۲ سوره حجرات به این جرم اشاره کرده و می فرماید: «یا ایُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أُجْتَنَبُوا کَثِیراً مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَ لَا تَجَسَّسُوا وَلَا یَغْتَبَ بَعْضُکُمْ بَعْضاً»^۱

جرم جاسوسی در طبقه اول جرایم علیه امنیتی و آسایش عمومی قرار دارد، چرا که استقلال و تمامیت ارضی و اساس حکومت را به خطر می اندازد و موجب فاش شدن اسرار و اطلاعات می شود. (لشجوده، ۱۳۸۸، ص ۱۲)

از زمانی که دولت‌ها هر چند در شکل‌های بسیار ابتدایی و ساده خود به وجود آمدند و بر اثر مرزبندی کشورها پا به عرصه وجود گذاشتند، ارتکاب جرایمی چون جاسوسی پا به عرصه وجود گذاشت. البته جاسوسی اغلب به عنوان یک جرم تلقی نمی‌شد، بلکه به عنوان زرنگی تلقی می‌شده است. جاسوسی در زمان جنگ و محدود به امور نظامی بود اما امروزه جاسوسی همواره علیه استراتژیک کشور است در امور اقتصادی، سیاسی، علمی، و ... قبلاً یک انسان ناشناخته جاسوسی می‌کرد، اما امروزه سازمان یافته است. جاسوسی قبلاً اگر بیگانگان انجام می‌دادند جاسوسی گفته می‌شد، اما اکنون اگر یک خودی هم، خبر بدهد جاسوسی است اگر چه قبلاً این را خیانت به وطن می‌گفتند. (شامینیاتی، ۱۳۸۰، ص ۱۱۰)

بیان مسأله:

یکی از مصادیق بارز و قدیمی جرایم علیه امنیتی، جرم جاسوسی است، که معمولاً یک جرم سازمان یافته و در عین حال فراملی می باشد، چرا که در آن اطلاعات حیاتی یک کشور در زمینه امور نظامی، امنیتی و

۱. آیه ۱۲ سوره حجرات

سیاسی، از طریق یک نظام سازمان یافته و با استفاده از منابع انسانی در اختیار کشور یا کشورهای دیگر قرار می گیرد. وقتی سخن از جاسوسی به میان می آید، ذهن عامه مردم، که اطلاعات کمی از جزئیات این جرم دارند، بیشتر متوجه شبکه ها و سازمانهای جاسوسی معروف کشورهای مختلف از جمله (سی. آی. آی.) (سیا) در آمریکا، (ام آی شش) در انگلستان، (موساد) در اسرائیل، (کا.گ.ب) در اتحاد جماهیر شوروی سابق می شود. با این حال نباید تصور کرد که جاسوسی در سطح دنیا محدود به این سازمانها می شود بلکه این جرم در کشورهای مختلف و توسط افراد و سازمانهای گوناگون ارتکاب می یابد. (میرمحمد صادقی، ۱۳۹۲، ص ۸۸)

انگیزه ی جاسوسان برای ارتکاب این جرم متعدد است. برخی مزدور هستند و به انگیزه های مالی و از روی حرص و آز دست به ارتکاب این جرم می زنند، که شاید بیشتر تعداد جاسوسان را این افراد تشکیل دهند. انگیزه دیگر جاسوسان برای ارتکاب این جرم به دلایل عقیدتی و ایدئولوژیک بر می گردد، یعنی این که جاسوس خود را از لحاظ فکری و عقیدتی به کشور دیگری غیر از کشور محل تولد یا اقامت خود وابسته می داند، و در نتیجه، برای آن کشور جاسوسی می کند. گاهی انگیزه جاسوسان از جاسوسی انتقام گیری است، یعنی این که فرد جاسوس، به دلیل مشکلاتی که یک کشور برای وی ایجاد کرده اند و در راستای انتقام گرفتن از آن کشور، اطلاعات کشور مذکور را در اختیار دیگران قرار می دهد. (میر محمد صادقی، ۱۳۹۲، ص ۹۱)

خیانت به کشور نیز یکی از جرایم علیه امنیت خارجی کشور به حساب می آید که ملاک های روشنی برای تمایز آن با جرم جاسوسی وجود ندارد. اعمالی همچون محاربه و قیام مسلحانه و همکاری با دشمن از مصادیق خیانت به کشور می باشد و مهم ترین عاملی که برای تمایز این دو جرم بیان شده است ملاک تابعیت مرتکب است. در جرم جاسوسی ممکن است مرتکب جرم، ایرانی یا غیر ایرانی باشد اما مرتکب خیانت، شخصی ایرانی است که عالماً و عامداً عملی را علیه مصالح امنیتی یا سیاسی یا اقتصادی کشور انجام می دهد. (نظر مشورتی شماره ی ۱۳۸۰/۱۰/۲۹-۷/۸۲۷)

برخی نیز عنصر روانی را ملاک تمایز قرار داده اند بدین معنا که در جاسوسی، قصد انجام مأموریت به نفع دشمن کفایت اما در خیانت به کشور قصد ضدیت با حکومت یا برهم زدن امنیت کشور نیز ضرورت

دارد. این ملاک‌ها دقیق نیست و از همین روی در قانون مجازات اسلامی میان این دو جرم تفکیک نشده است، مضافاً بر این که اثر مهمی نیز بر آن بار نمی‌شود. (عباس زراعت، ۱۳۹۰، ص ۷۵)

برخی علمای حقوق در تفکیک جرم جاسوسی و خیانت به کشور دچار اشکال شده‌اند و اظهار می‌دارند که در حال حاضر تفکیک جرایم فوق‌عملی نیست و عده‌ای نیز ممیز اساسی این دو جرم را تابعیت و ملیت مرتکب قرار داده‌اند. (شامبیاتی، ۱۳۷۶، ج ۳، ص ۱۰۲)

برخی از متون قانونی کشورهای اروپایی فرق اصلی جرم جاسوسی و خیانت به کشور را عنصر تابعیت مرتکب می‌دانند. یعنی اگر مرتکب جرم از اتباع کشوری باشد و جرم بر ضد آن کشور وقوع یافته باشد. عمل ارتكابی خیانت به کشور محسوب می‌شود و در صورتی که مرتکب خارجی باشد. عمل او جاسوسی خواهد بود. از طرف دیگر قانونگذاران و محاکم معیار مناسبی برای تمایز جرایم جاسوسی و خیانت به کشور مشخص نکرده‌اند به طوری که گاهی عمل واحد، هم جاسوسی و هم خیانت به کشور محسوب می‌شود. (زینلی، ۱۳۷۸، ص ۲۴۴)

اهمیت و ضرورت انجام تحقیق

از آنجایی که جاسوسی با خیانت به کشور در هم آمیخته است و خیانت عملی مذموم به شمار می‌آید، اهمیت و ضرورت انجام تحقیق درباره عناصر تشکیل‌دهنده این جرم احساس می‌شود. اختلاف نظر موجود بین علما در زمینه جرم جاسوسی و خیانت به کشور این است که آیا باید اینها را از هم تفکیک کرد و دو جرم مجزا دانست یا خیر. تحقیق راجع به جرم جاسوسی همواره با مشکل روبروست چون هم منابع اندک است و هم دسترسی به همین منابع اندک به سختی صورت می‌پذیرد.

اهداف تحقیق

هدف کلی این تحقیق بررسی عناصر تشکیل‌دهنده جاسوسی در حقوق بین‌الملل و اسلام می‌باشد.

سوالات تحقیق:

- ۱) آیا جرم جاسوسی در قانون مجازات اسلامی تعریف شده است؟
- ۲) جرم جاسوسی در حقوق بین الملل چه نوع جرمی دانسته می شود؟
- ۳) جرم جاسوسی در اسلام چگونه بوده است؟

سوال فرعی:

۳) عمده دیدگاه های حقوقی راجع به جرم جاسوسی در حقوق داخلی ایران چیست؟

فرضیه های تحقیق:

- ۱) جرم جاسوسی در قانون مجازات اسلامی تعریف نشده است.
 - ۲) جرم جاسوسی در قانون بین الملل چگونه شناخته می شود؟
 - ۳) در ایران بر اساس قانون مجازات اسلامی، با هرگونه اقدام علیه امنیت ملی کشور برخورد می شود و فرد خاطی به مجازات خواهد رسید.
- در واقع جاسوسی در ایران، از شاخه های محاربه است و این اقدام به هرگونه و شیوه ای از جمله اخلاص در امنیت، فاش ساختن اسرار جامعه اسلامی، هموار کردن راه برای نفوذ بیگانگان و یا زمینه سازی برای سلطه سیاسی، فرهنگی یا نظامی بر جامعه اسلامی، ممنوع است.

سوابق و پیشینه ی تحقیق:

این پژوهش اسلام و حقوق بین الملل عمومی کاری از دفتر همکاری حوزه و دانشگاه حجه الاسلام و المسلمین محمد ابراهیمی (۱۳۷۷) جلد دوم که در این کتاب به بررسی جاسوسی و مجازات آن در حقوق بین الملل و اسلام به صورت جامع قوانین و روایات و آیات قرآن را بیان نموده است

کتاب دیگر جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی دکتر حسین میرمحمد صادقی (۱۳۹۲)، از جرم جاسوسی به عنوان یکی از مصادیق بارز و قدیمی جرایم علیه امنیت یاد می کند که معمولاً یک جرم سازمان یافته و

در عین حال فراملی می باشد، زیرا ارتکاب آن اطلاعات حیاتی یک کشور در زمینه امور نظامی، امنیتی و سیاسی از طریق یک نظام سازمان یافته و با استفاده از منابع انسانی در اختیار کشور یا کشورهای دیگر قرار میگیرد.

ایشان در این کتاب به بررسی این جرم و جرایم وابسته به آن از دیدگاه حقوق داخلی پرداخته اند، در اوایل فصل مربوطه نکته بحث برانگیزی ذکر کرده اند، نکته مربوطه این است که جاسوسی از لحاظ موازین حقوق بین الملل فی نفسه جرم محسوب نمی شود، ای کاش در این زمینه توضیح بیشتری می دادند.

منبع مورد استفاده دیگر کتاب جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی تألیف دکتر عباس زراعت (۱۳۹۰) می- باشد که کتابی قطور و پرمحتوا است.

در این منبع تعاریف گوناگونی از جاسوسی ارائه شده که به فهم بیشتر این جرم مهم کمک می کند، در این منبع به حکم جاسوسی در منابع شرعی و همچنین به ارکان و مصادیق این جرم نیز پرداخته شده است.

کتاب بعدی، جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی دکتر حسن پور بافرانی (۱۳۹۰) می باشد که در این کتاب به توضیح و نقد تقسیم بندی برخی از کتب حقوقی در خصوص جرایم علیه امنیت خارجی و داخلی به خیانت به کشور و جاسوسی پرداخته اند و مواد قانونی مربوطه را شرح داده اند اما جاسوسی را تعریف نکرده اند.

صالحی پور (۱۳۸۱) در پایان نامه کارشناسی ارشد خود به بررسی جرم جاسوسی در حقوق جزای ایران پرداخته است. هدف از این پژوهش تبیین جرم جاسوسی از لحاظ مفهومی و از دیدگاه حقوق اسلامی و همچنین از دیدگاه حقوق موضوعه کشور، تشریح ارکان تشکیل دهنده این جرم و بیان مجازات آن از دیدگاه حقوق اسلامی و حقوق موضوعه است. نتایجی که وی از این پژوهش می گیرد، جاسوسی از لحاظ مجازات در زمره جرایم مشمول تعزیر محسوب می گردد و از لحاظ سیاسی بودن یا عادی بودن جرم جزء جرایم عمومی است. طبق قوانین موضوعه ایران تابعیت در تحقق جرم جاسوسی و تشخیص آن از خیانت به کشور مؤثر نیست. طبق صلاحیت های سرزمینی، شخصی و واقعی جرم جاسوسی در صورت ارتکاب در خارج از قلمرو ایران بر اساس قوانین کیفری ایران قابل تعقیب می باشد.

مصباح (۱۳۹۰) در پایان نامه کارشناسی ارشد خود به مطالعه ی تطبیقی جرم جاسوسی در حقوق موضوعه ایران و آمریکا پرداخته است. وی در این پژوهش علاوه بر بررسی جرم جاسوسی در ایران، به سراغ آمریکا رفته و با بررسی دقیق این جرم در این کشور و در نظر گرفتن عناصر اصلی این جرم و تأمل در وجوه افتراق و اشتراک موجود که به تبع آن نقاط قوت و ضعف قوانین دو کشور در این مورد آشکار می شود، به تعریف جامع و منطبق با شرایط فعلی جهانی از این جرم پرداخته است.

رایت (۱۹۶۲) به بررسی جرم جاسوسی در حقوق بین الملل، در شوروی پرداخته است. وی در این تحقیق از وضعیت جاسوس در زمان صلح و کنوانسیون های مربوط به جاسوسی سخن گفته است.

منبع دیگر، شبانی چمچایی (۱۳۹۳-۱۳۹۴) در پایان نامه کارشناسی ارشد خود به بررسی ارکان تشکیل دهنده ی جرم جاسوسی در حقوق ایران با نگاهی به حقوق انگلیس پرداخته است. محقق به بررسی ارکان تشکیل دهنده ی جرم جاسوسی در حقوق ایران و حقوق بین الملل و نیز بررسی فقهی آن با نگاهی به حقوق برخی کشورها همچون انگلیس، آلمان و فرانسه ... پرداخته است، که تحقیقی بدیع و متفاوت می باشد.

روش تحقیق:

این تحقیق از نوع تحقیقات توصیفی-تحلیلی است. همچنین این تحقیق از نوع پژوهش های کتابخانه ای و نیز اسنادی به شمار می رود.

روش گردآوری اطلاعات:

محقق ضمن مراجعه به کتاب های مرجع، پایان نامه ها، مقالات، ژورنال های معتبر و سایت های اینترنتی معتبر، سعی در استخراج و فیش برداری مطالب سودمند جهت نگارش این رساله داشته است.

ابزار گردآوری اطلاعات:

ابزار گردآوری اطلاعات در این تحقیق، فیش برداری می باشد.

فصل دوم:

پیشینه تاریخی جاسوسی

مقدمه:

در فصلی که پیش رو دارید، به تاریخچه جاسوسی در حقوق ایران و تحولات تاریخی حقوق بین الملل و جاسوسی پرداخته شده است، در بررسی جاسوسی در حقوق ایران به سه دوره ی قاجار، پهلوی و پس از انقلاب اسلامی پرداخته شد، و در بررسی تحولات تاریخی حقوق بین الملل و جاسوسی، دوران باستان و قرون وسطی، عصر جدید و دوران معاصر مطالعه شد. این فصل با توضیحی در مورد جاسوسی و حقوق بشر در نظام های مختلف بین المللی و جمع بندی به اتمام می رسد.

جاسوسی در دوران قاجاریه

آقا محمدخان با انتصاب قاسم خان دولو، اولین گام را در راه تشکیل نظمی در تاریخ معاصر ایران برداشت و میرزا شفیع مازندرانی را برای مدیریت امور غیرنظامی شهر گماشت. پس از آن، دستگاه اداری - دیوانی و اطلاعاتی و امنیتی به میراث رسیده از دورانهای گذشته، به تدریج در نظام جدید پذیرفته شد. از جمله، منصب کلانتر بار دیگر مورد توجه حکمرانان قاجار قرار گرفت و دامنه آن توسعه یافت. میرزا ابراهیم خان کلانتر، که وزیر اعظم و اعتمادالدوله سه پادشاه (لطفعلی خان، آقا محمدخان و فتحعلی شاه) بود، نشان از اهمیت و اعتبار سمت و منصب کلانتری در آن روزگار است و نشان می دهد که کلانتران اساساً از میان رجال درجه اول کشور و منطقه منصوب می شدند. (امانت، ۱۳۸۳، ص ۲۰۲)

دستگاه اداری و به تبع آن، نظام اطلاعاتی و امنیتی قاجارها طی دوران حکومت فتحعلی شاه و محمدشاه، بر همان پایه های سنتی ادامه یافت و نسبت به دوران گذشته تغییر محسوسی در آن مشاهده نشد. با آغاز پادشاهی ناصرالدین شاه، روند تدریجی تحول در دستگاه اداری و نیز اطلاعاتی و امنیتی قاجارها سرعت گرفت؛ به ویژه، با انتصاب میرزا محمدتقی خان امیرکبیر به عنوان صدراعظم، به نظام اطلاعاتی و امنیتی کشور توجه جدی تری شد. امیرکبیر، علاوه بر اینکه قوای امنیتی - اطلاعاتی و انتظامی سابق را تقویت کرد و نظم جدیدی به آن داد، در انتظام امور جاسوسی و اطلاعاتی نیز تلاش قابل توجهی کرد. (امانت، ۱۳۸۳، ص ۲۰۲)

دستگاه اطلاعاتی و جاسوسی امیرکبیر، که به "منهیان امیر" هم شهرت یافته است، علاوه بر اینکه بر عملکرد مجموعه دستگاه‌های حکومتی و دواير داخلی نظارت داشت، در امور مربوط به کنترل خارجیان در ایران و نیز ارتباطات رجال و دولتمردان ایرانی با محافل و سفارتخانه‌های خارجی و غیره فعال بود. گفته شده که امیرکبیر افرادی "امین و راستگو" را به عنوان منهیان دستگاه جاسوسی خود به کار گمارده بود و این افراد در مأموریت‌های محوله جاسوسی و خفیه‌نگاری خود موفق بودند. امیرکبیر، به ویژه در مراقبت از رفتار و فعالیت محافل و سفارتخانه‌های روس و انگلیس مصر بود و برای کنترل آنها به تشکیلات جاسوسی - خبرچینی ویژه خود اتکا داشت. در عین حال نیز بر روابط اتباع ایران با سفارتخانه‌ها و افراد خارجی در ایران، نظارت دقیق داشت.

دستگاه اطلاعاتی و جاسوسی امیرکبیر به حدی موجبات نگرانی سفارتخانه‌های روس و انگلیس را فراهم آورده بود که آنان برای مقابله با آن، منابع مالی و اطلاعاتی مضاعفی از دولت‌های متبوع خود خواستار شدند. از جمله کلنل شیل وزیر مختار وقت بریتانیا در تهران، اعلام کرده بود: «مبلغی در حدود سیصد لیره برای شناختن جاسوسان امیر، چه در تهران و چه در ولایات، مورد نیاز هیئت نمایندگی می‌باشد. تصور می‌رود صرف چنین مبلغی بجا و ضروری باشد.»

از مهم‌ترین اقدامات امیرکبیر، تعیین مأموران دوجانبه و ضدجاسوسی در سفارتخانه‌های روس و انگلیس بود. گفته می‌شد بسیاری از منشیان، دبیران و کارکنان ایرانی سفارتخانه‌های خارجی در تهران، اخبار و اطلاعات محرمانه درون سفارتخانه‌ها را به امیرکبیر گزارش می‌کردند.

با پیگیری دستگاه اطلاعاتی و امنیتی ویژه امیرکبیر، در بخش‌های مختلف دستگاه‌های حکومتی، اخذ رشوه به حداقل رسید و مأموران و کارگزاران حکومت به دلیل رُعبی که از جاسوسان و خبرچینان امیرکبیر داشتند در اخذ رشوه سخت مردد شدند. (امانت، ۱۳۸۳، صص ۲۰۴-۲۰۳)

با برکناری و قتل امیرکبیر، دستگاه اطلاعاتی - جاسوسی و امنیتی او نیز یکسره از میان رفت و از مننهیان امیر اثری باقی نماند. به ویژه سفارتخانه‌های خارجی و محافل بیگانه نیز از مأموران جاسوسی و ضدجاسوسی

امیرکبیر که در برخی موارد به خصوصی‌ترین و محرمانه‌ترین اسرار آنان دست پیدا کرده بودند رهایی یافتند.

در واپسین سال‌های حکومت ناصرالدین شاه، به تدریج تشکیلات پلیسی - اطلاعاتی جدیدتری جایگزین نظم پلیسی پیشین شد. به نظر می‌رسید با ورود مستشاران خارجی و تشکیل نظمی جدید، نظام امنیتی - پلیسی کشور وارد مرحله جدیدی شده است. "کنت دو مونت فورته"^۱ اتریشی اولین نظمی جدید ایران را در دوره ناصرالدین شاه بنیاد نهاد و خود نزدیک به چهارده سال در رأس آن قرار گرفت؛ نظامنامه جدیدی برای نظمی تدوین شد و به تدریج امور اطلاعاتی، امنیتی و جاسوسی هم در اداره جدیدالتأسیس نظمی متمرکز شد. نظمی جدید کار خود را رسماً از ۱۲۹۵ق. آغاز کرد. «کنت دو مونت فورته» در ۱۳۰۹ق. از سمت خود برکنار شد. (امانت، ۱۳۸۳، ص ۲۰۵)

از دوایری که در اواخر دوران سلطنت ناصرالدین شاه تشکیل شد "دایره خفیه‌نگاری" است که وظیفه اولیه آن کشف جرایم و جلوگیری از اعمال تروریستی و بمب‌گذاری بود. هدف این بود که از سوءقصد احتمالی به جان شاه و سایر رجال و دولتمردان درجه اول کشور جلوگیری شود و از طریق دایره خفیه‌نگاری، توطئه‌کنندگان قبل از انجام هرگونه اقدام سوء شناسایی و دستگیر شوند. تشکیلات دایره خفیه‌نگاری تا سال‌ها بعد به فعالیت خود ادامه می‌داد و اسناد و مدارک موجود، از فعالیت آن در دوره سلطنت مظفرالدین شاه، محمدعلی شاه و پس از آن نیز حکایت دارد. حیطة عمل و وظایف خفیه‌نویسان که تشکیلات آن تحت کنترل نظمی قرار گرفت، به تدریج گسترش یافت.

در بیشتر محافل و مجالس سیاسی، مذهبی و گروه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و... افرادی از آن - پیدا یا پنهان - حضور داشتند و گزارشهای مخفیانه بسیاری از حوزه فعالیت خود تهیه می‌کردند و به مرکز می‌فرستادند. بسیاری از مأموران اداره خفیه‌نویسی به عنوان نوکر، فراش، آشپز و... در بخش‌های مختلف انجام وظیفه می‌کردند و هویت آنان مخفی بود.

با آغاز تحرکات مشروطه‌خواهی، گزارشهای خفیه‌نویسان افزایش چشمگیری یافت و آن‌ها در میان جمعیت‌های مخالف حضور می‌یافتند و دیده‌ها و شنیده‌های خود را طی گزارش‌های مکتوبی در اختیار

^۱. conte de monte forte

مسئولان قرار می‌دادند. از نوآوری‌های ناصرالدین شاه، که به نوعی در زمره امور اطلاعاتی - امنیتی و خبررسانی قرار می‌گرفت، تشکیل صندوق عرایض در شهرها و ایالات مختلف بود ظاهراً نظارت بر این صندوق‌ها که معمولاً در میدان‌های اصلی شهرها و ایالات نصب می‌شد، از عهده حکمران و دوایر رسمی محلی خارج بود و معتمدین مستقلی از سوی حکومت مرکزی بر آنان گماشته شده بود. قرار بود مردمی که به دلایلی قادر نیستند شکایات و خواسته‌های خود را با حکومت محلی مطرح سازند و یا خواسته‌ها و حقوقشان از سوی کارگزاران حکومتی نادیده گرفته و پامال شده است و یا اخبار و اطلاعاتی از سوء جریان امور در اختیار دارند، طی عریضه‌هایی که مستقیماً در اختیار حکومت مرکزی قرار می‌گرفت، دادخواهی کنند و شکایت نزد شاه برند.

در دوره ناصرالدین شاه اداره محابس و زندان‌های کشور هم (به ویژه در پایتخت) در اختیار نظمیۀ قرار گرفت. شعبات و دوایر نظمیۀ، به تدریج علاوه بر تهران در برخی شهرهای مهم کشور نیز تشکیل شد که در مقیاسی کوچک‌تر همان وظایف نظمیۀ پایتخت را عهده‌دار بودند. زندان‌های عصر قاجار وضع اسفباری داشت و از نظر بهداشتی و نیز تغذیه دارای حداقل امکانات بود. دو نوع زندان در دوران ناصرالدین شاه و پس از آن قابل شناسایی است. قسم اول مختص زندانیان عادی بود که تحت عنوان انبار شناخته می‌شد و دیگری زندان قلعه بود که به مخالفان و محکومان سیاسی اختصاص داشت. ضمن اینکه متهمان سیاسی تا تعیین نهایی میزان مجازات، عمدتاً در منازل حکام محلی و متنفذان و غیره نگهداری می‌شدند. (امانت، ۱۳۸۳، صص ۲۰۷-۲۰۶)

در دوره قاجار، شکنجه زندانیان و متهمان سیاسی و غیره بسیار معمول بود و برای اقرار گرفتن از متهمان، سخت‌ترین تنبیهات و شکنجه‌ها اعمال می‌شد. در دوره صدارت حاج میرزا آقاسی و امیرکبیر، تلاش‌هایی برای جلوگیری از شکنجه شدید زندانیان و متهمان صورت گرفت و مقرراتی وضع شد، اما این مقررات هیچگاه ضمانت اجرایی نیافت و به ویژه در ایالات و شهرهای مختلف، حکام محلی و کارگزاران حکومتی هرگز به دستورهای صادر شده در منع شکنجه متهمان توجه نکردند. در همان حال، مجازات‌های سنگین و غیرانسانی محکومان در دوره ناصرالدین شاه و پس از آن کماکان ادامه یافت و پس از انقلاب مشروطیت و تحولات پس از آن بود که به تدریج در نوع مجازات‌ها تعدیلی به وجود آمد.

مقدمات تجدید ساختار نظمی و استخدام مستشاران خارجی برای مدیریت آن، از همان ابتدای فتح تهران - ۱۳۲۷ق. - در دولت محمدولی خان تنکابنی (سپهدار اعظم) فراهم شده بود. (امانت، ۱۳۸۳، ص ۲۰۸)

رهبران مشروطه دریافته بودند که بدون وجود نظمی‌های کارآمد و سازماندهی شده، قادر به ایجاد نظم و امنیت در کشور نخواهند بود. مستشاران سوئدی را باید پایه‌گذار نیروهای جدید اطلاعاتی - امنیتی و کارآگاهان نظمی دانست. سوئدی‌ها برای تربیت نیروهای اطلاعاتی و کارآگاهان ماهر، آموزش‌هایی در نظر گرفتند و با مراجعه به کتاب‌ها و منابع معتبر خارجی، اولین هسته‌های نیروهای امنیتی - اطلاعاتی و کارآگاهی کشور را به روش جدید تربیت کردند و به خدمت اداره تأمینات نظمی درآوردند. چگونگی تشخیص هویت و احراز بزه متهمان سیاسی و جنایتکاران و غیره و نیز بهره‌گیری از شیوه انگشت‌نگاری، از جمله مهم‌ترین آموزش‌هایی بود که توسط مدیران سوئدی اداره تأمینات به کارآموزان کارآگاهی و نیروهای اطلاعاتی - امنیتی ارائه می‌شد. از مهم‌ترین حوادث جنایی و تروریستی دوران فعالیت سوئدی‌ها در نظمی ایران، جریان «کمیته مجازات» بود. پس از چندین قتل، بالاخره نظمی، اداره تأمینات و کارآگاهی نظمی اعضای برجسته آن را دستگیر کرد. در دوران پرتلاطم مشروطه، قتل‌های سیاسی و غیرسیاسی دیگری نیز به وقوع پیوست که نظمی و اداره تأمینات در کشف برخی از آن‌ها موفق بود. بدین ترتیب، هنگامی که کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ به وقوع پیوست، هنوز افسران سوئدی بر نظمی و دوایر آن نظارت عالی داشتند. (امانت، ۱۳۸۳، ص ۲۰۹)

در میان ادارات نظمی، اداره تأمینات و پلیس سیاسی، توسعه کمی و کیفی قابل توجهی یافته و کارآمدی آن آشکار شده بود. دوایر اطلاعاتی و کارآگاهی و خبررسانی آن مراحل تکوین خود را پشت سر نهاده بودند و گمان می‌رفت در آینده‌ای نه چندان دور از توسعه کیفی بیشتری برخوردار شوند. اما این نظم ایجاد شده و روند در حال شکل‌گیری آن، پس از کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹، دچار تحول و دگرگونی شد و به تدریج در مسیر تحکیم موقعیت نظام استبدادی رضاخان قرار گرفت. (امانت، ۱۳۸۳، ص ۲۰۹)